

Ali b. Ebu Talib Hilafetinden Yezid b. Muaviye Dönemine Kadar Basra Körfezindeki Siyasî Durum

The Political Structure At Basra Gulf In The Period Of Ali b. Ebu Talib And Yezid b. Muaviye

Taner Yıldırım *

Özet

Basra Körfezi'nin siyasî yapısıyla ilgili yapılan bu çalışmada, genel olarak bölgenin coğrafyası ve dönem içindeki siyasî tarih üzerinde duruldu. Bölgenin bu dönemdeki siyasî durumu, başta Hz. Ali olmak üzere, Emeviler'in ilk iki halifesi Muaviye b. Ebu Sufyan ve Oğlu Yezid'in dönemini kapsayacak şekilde ele alınıp, döneme ait siyasî gelişmeler ışığında değerlendirildi.

Basra Körfezi coğrafyası ele alındığında görüldü ki, bölge son derece önemli bir stratejik mevkide bulunmasından dolayı, tarihin en eski çağlarından beri ilk medeniyetlerin kurulduğu ve büyük siyasî, sosyal gelişmelerin ve çekişmelerin meydana geldiği önemli bir sahadır. Ele aldığımız dönemde de bu özelliğini kaybetmediği ve dolayısıyla son derece hareketli bir görünüm arzettiği görüldü. Özellikle uluslararası ticaret yolları, kara, deniz ve nehir yollarının birleştiği bir konumda olmasından dolayı, bu önemini gelecekte de koruyacağını tahmin ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Basra, Körfez, Irak, Bahreyn, Umman

Abstract

At this work about the political structure of the Basra Gulf, we dwelled upon the general geography of the district and its political history. The political situation of the district in this period is assessed in a way that comprises especially the period of Hz. Ali the fourth caliph of early islamic period Muaviya, the first Emevi caliph, and his son Yazid in the light of political developments in that period.

When we took up Gulf of Basra we saw that the region of the Gulf is a very important strategic lacement. So since the most prohistoric period this area have got a lot of civilizations, big wars, social events and contentions. We saw that in the time of the region that we take up, the pozition of the Gulf area have gotten similar events in the past. Consequently, the area of the Gulf have owned most active pozition in that term that we take up. Especially because of the land trade roads, sea trade roads and riwer trade roads, Gulf of Basra have owned a very active junction at all time in the past and we easily guess that it will be protect its status in the future, too.

* Arş. Gör. Taner YILDIRIM (tyildirim23@hotmail.com)

Key Words: Basra, Gulf, Iraq, Bahrain, Oman

GİRİŞ

Çalışmamıza konu olarak ele aldığımız coğrafi mekan, Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmını teşkil eden Basra Körfezi mıntikasıdır. Kuzeydoğu kısmından kasdımız ise eski coğrafi tanımı itibariyle o dönemde Bahreyn ve Umman diye isimlendirilen geniş bir alandır. Basra körfezi mıntikasının eski coğrafi tanımı, şimdiki durumundan farklılık arz etmektedir. Eski coğrafyacılar eserlerinde bu mıntıkayı Bahreyn ve Umman olarak ele almış olup, mıntikanın sınırlarını da bu iki bölgeye göre çizmişlerdir¹.

Coğrafi mekan olarak İran ile Arap Yarımadası'nın arasında ve Güneydoğu tarafından Umman'ın Hürmüz boğazı ile kuzeyde Irak ile sınırlandırabileceğimiz Basra Körfezi'nin, sıcak suları Hürmüz Boğazı kanalıyla Umman Denizi ve Hint Okyanusu'na karışır. Kuzeydoğuda Şattü'l-Arab'ın (Ervend) ağzından başlayan ve Hürmüz Boğazı'na kadar uzanan Basra Körfezi'nin uzunluğu yaklaşık olarak 805 km'dir. Genişliği yaklaşık 280 km. derinliği ise ortalama 40-50 mt. arasında değişmektedir. Derinliğin en fazla olduğu ve 100 metreye ulaştığı yer ise Hürmüz Boğazı'dır. Geçmişten günümüze çok önemli stratejik bir bölge olan Basra Körfezi, bu konumuyla önemli bir ticaret merkezi olarak doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmenin yanı sıra, bu yapısıyla tarihin her döneminde toplumların ilgisini çekmiş ve onların iştahlarını kabartmıştır.

Basra Körfezi coğrafyasının, son derece önemli bir stratejik mevkide bulunması nedeniyle, tarihin en eski çağlarından beri ilk medeniyetlerin kurulduğu, büyük siyasî, sosyal gelişmelerin yaşandığı önemli bir saha olduğu görülmektedir. Ele aldığımız dönemde de Körfezin bu özelliğini kaybetmediği ve dolayısıyla son derece hareketli bir görünüm arz ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle uluslararası ticaret güzergahlarından (kara, deniz ve nehir yollarının birleştiği bir konumda olması) dolayı bu önemini ele aldığımız dönemden sonra da görmek mümkündür².

Siyasî olayların coğrafi konumla yakından ilişkisi olduğu, bilinen tarihi bir hakikattir. Dolayısıyla Körfez Bölgesi, en eski dönemlerden

¹ Muhammed Şakir; *Tarîhu'l Halici'l-Arabî*, Umman, 2003, s. 30-32.

² İbrahim Ahmet Adevi; *ed-Devletü'l-İslamiyye ve İmparatoriyyetül Rum*, Kahire, 1958, s. 137-143; Mahmut Taha Ebul A'la; *Coğrafiyatü'l-Alemi'l-İslamiyye*, Kahire, 1968, s. 16-17; Suleyman Huzayyin; *Arebiân and the far East*, Kahire, 1952, s. 9-17; Charles M. Daughy; *Wanderings in ARabiâ*, Londra, 1926, s. 447.

itibaren büyük savaşlara ve mücadelelere sahne oldu. Örneğin Asurlular zamanında, Katar sülalesi üzerine hucum edilerek burası vergiye bağlatıldı. Yine bu dönemde Arami'ler ve Keldani'ler birleşerek Körfez'e yerleşip, burayı iskan ettiler³. Sâsânîlerin kurucusu olan I. Erdeşir ise Ahvaz ve Misan Arap krallarını mağlup edip öldürdükten sonra Basra körfezine yerleşerek Bahreyn'de bir çok insanı katletti. Erdeşir, tüm bunların ardından ise, körfezde bir çok şehir kurdu⁴.

Hız. Muhammed'in Arap Yarımadası'nı tek çatı altında toplamasıyla birlikte İslam dini ile tanışan Basra Körfezi'ndeki kabileler, hem birlik olma şuuruna kavuştular, hem de dörtyüz yıl süren Sâsânî baskısından kurtularak, daha özgür yaşamaya başladılar. Özellikle ilk dört Halife ve sonraki dönemlerde, askeri açıdan önemli stratejik noktalardan biri olan körfez bölgesi, Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmında yapılmış olan İslam fetihlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim Hız. Ömer döneminde Bahreyn, İran tarafına (Fars) yapılan hücumlarda, Umman ise Hız. Ali döneminde Sind⁵ bölgesine yapılmış olan fetihlerde İslam ordusunun hareket merkezini oluşturdu⁶. Kufe ve Basra⁷ gibi şehirler ise doğuya yapılan seferlerde askeri birer garnizon oldular⁸.

Araştırmamıza konu olan zaman diliminde askeri öneminin yanı sıra, iktisadi açıdan da büyük bir öneme sahip olan Basra Körfezi mıntıkası, o günkü dünyanın önemli ticarî bölgelerinden biri olarak, Uzakdoğu'dan gelen malların⁹, batıya (Avrupa'ya) ulaştırılmasını sağlamış ve bölge tüccarlarına bu ticarettten oldukça büyük karlar kazandırmıştır. Buna karşın, Horasan, Semerkant, Merv, Belh, Buhara, Harezm, Çin ve Hindistan gibi bir çok farklı bölgeden unsurların valığından kaynaklanan etnik yapının zenginliği ve kabilecilik sistemi, burayı sürekli şekilde isyanlara¹⁰ ve idareye karşı baş

³ Neşet Çağatay; *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara, 1982, s. 9.

⁴ Muhammed Şakir; *Tarihu'l Halîci'l-Arabî*, s. 52-54.

⁵ Bugün İran'ın güneydoğusu ve Pakistan'ın batısındaki bölgedir.

⁶ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002, s. 110-155; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, İstanbul, 1983, s. 71-92.

⁷ İslam fetihleriyle birlikte Hız. Ömer tarafından kurulan Basra (637) ve Kûfe (638) şehirleri, Irak bölgesindeki iki idari merkez oldu. Basra valisi Irak'ın güneyinden ve aynı zamanda Ahvaz, Fars, Horasan gibi bölgelerden soruluyken, Kûfe valisi ise Irak'ın orta ve kuzey (İsfahan, Azerbaycan) kesimlerinden sorumluydu. Bkz, Abdühalik Bakır, "Basra", T.D.V.İ.A., C, 5, S. 110., Casim AVCI, "Kûfe", T.D.V.İ.A, C, 26, s. 339.

⁸ el- Belazuri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 364-400; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001, s. 156-168; Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Buldân*, Beyrut, 1985, c. 1, s. 178.

⁹ Mahmut Taha Ebul A'la; *Coğrafiyatı'l-Alemî'l-İslamiyye*, s. 16-17; Suleyman Huzayyin; *AREbiân and the far East*, s. 9-11.

¹⁰ Sasaniler tarafından Hindistan'dan getirilerek askeri sahada kullanılmak istenen Zut kabilesi, İslam devletine başkaldırarak Bahreyn'de ki isyancılarla birlik oldular. Geniş bilgi için bkz, el-Yakubi; *Tarihul Yakubi*, c. 6, s. 233, el-Mesudi; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938, s. 307.

kaldırmaya yöneltmekteydi. Bölgedeki bu isyanların ve gelişmelerin tezahürlerine baktığımızda ise karşımıza dinî, siyasî ve iktisadî olmak üzere üç temel nokta çıkmaktadır.

Körfez kabileleri¹¹ her ne kadar İslamın gelişinin ardından bu dine tabi olmuş olsalar da gerçek manada çoğunluğu bu dine ilk etapta sadece dil ile bağlı kalıp, gönülden bir bağlılık duymamışlardı. Yani İslam'ı tam olarak benliklerine yerleştirememişlerdi. Nitekim bunun en açık delili, Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte bu bölgedeki kabilelerin bir çoğunun zekat vermeyi reddederek irtidat (dinden dönme) hareketlerine karışmasıydı¹². Aslında bu bölgedeki kabileler, İslamiyet'ten öncede hernekadar Sâsânî idaresi altında bulunmuş olarak görülseler de gerçek manada herhangi bir siyasî otoriteye bağlı kalmaksızın kendi başlarına özgür bir şekilde yaşamaktaydılar. Sâsânîler, İslamiyet öncesi bu bölgede en büyük güç olmasına ve sürekli bu kabilelere baskı uygulamasına rağmen yinede bunları kontrol altına almayı beceremeyerek, güçlü nüfuzlarını burada tamamen yerleştirememişlerdi¹³. Çöl kültürüne uygun olarak hür bir şekilde yaşamaya alışan bu kabileler, Hz. peygamberin bu bölgedeki davetlerinin ardından İslama girdiler¹⁴. Ancak Medine'deki İslam devletine tabi olan bu kabileler bu durumu tam olarak içlerine sindiremediklerinden, Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından, eski hür yaşayışlarına dönebilmek için isyan etmekte gecikmediler¹⁵.

İslam'ın emrettiği zekatı ve diğer mali yükümlülükleri, bir nevi kendileri için angarya olarak gören kabileler, bunu vermeye pek yanaşmıyorlardı. Özellikle Hz. Ömer döneminde devam eden Ridde olaylarında, bazı kabileler İslam'dan çıkmamakla birlikte sadece zekat ve sadakayı vermeyi reddetmişlerdi¹⁶. İslam'ın kendilerine yüklemiş olduğu bu

¹¹ Temim, Rebiâ, Ezd, Bekr b. Vail, Mudar, İyad, Abdu'l-Kays, Tağlib, Nemr, Kîlb, Esed ve Beni el-Cenadi b. Kurka gibi kabileler bunlardan bazılarıydı.

¹² el- Belazuri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 110-155; Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, (Thk. Mahir İz), c. 3, Ankara, 1985, s. 83-115; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 143-147; Muhammed el-Hudari; *Hulefa-i Raşidîn Devri*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. 2, İstanbul, 1992, s. 34-44; İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1994, c. 6, s. 460-477; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, s. 48-56; Yakut el-Hmaevi; *el-Mucemu'l-Buldân*, c. 2, s. 174.

¹³ John Tonsed; *Oman The Making of Modern State*, Londra, 1975, s. 25.

¹⁴ El-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 99-125; İbnul Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 2, Dar'ul Fikr, Beyrut, 1978, s. 371; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 122-125; İbn Sa'd; *et-Tabakatu'l Kübrâ*, Beyrut, 1957, c. 1, s. 263- 275; el-Zehabi; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Beyrut, 1982, c. 1, s. 263; Sir Arnold T. Wilson; *The Persian Gulf*, Londra, 1978, s. 78-79; Muhammed Hamidullah; *Hz. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, 1990, s. 86-102.

¹⁵ et-Taberi; *Tarihu't-Taberi Tercümesi*, c. 3, s. 254-255, Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Buldân*, c. 2, s. 174, İbni Kuteybe; *el-Me'arif*, s. 119.

¹⁶ Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Buldân*, c. 2, s. 173-176; İbn-i Ebu'l Hadid; *Şerhu Nehc'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965, s. 202-205.

sorumluluğu yerine getirmek istemeyen kabileler en ufak bir otorite boşluğu gördükleri anda İslam devletine başkaldırmaktan geri durmadılar¹⁷. Özellikle Körfez bölgesindeki Arap kabilelerinin¹⁸ zekat ve sadaka konusundaki düşünceleri, gerek Hulefâ-i Râşidîn gereksede Emevi ve Abbasiler döneminde de aynen devam etti. Bu kabileler, ödedikleri vergiyi üzerlerinden kaldırıp atmak için herdefasında çeşitli adlar altında sürekli isyan ettiler¹⁹. Bu bilgilerden yola çıkarak, Basra Körfezinin siyasî durumunu, ele aldığımız dönem içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ali b. Ebu Talib Dönemi Basra Körfezi

Hiz. Osman, Hicri 23/644-45 yılında hilafeti devralmış ve onun hilafeti 35/655-656 yılına kadar devam etmişti²⁰. Hiz. Osman'ın döneminde, kaynaklarda Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmında kalan körfez bölgesi (Bahreyn, Umman) ile ilgili herhangi bir bilginin yanı sıra, bu iki bölgeye atan ve azledilen valiler hakkında da pek bir bilgi bulunmamaktadır.

Halife b. Hayyat'ın eserinde, Ebu Musa el-Eş'ari'nin dört yıl süreyle Basra'da kaldığı, daha sonra onun görevinden azledilerek yerine Abdullah b. Amir b. Kureyz'in atandığı, ibn Âmir'in ise Abdullah b. Sevvâr el-Abdi'yi Bahreyn'e vali olarak gönderdiği bilgisi vardır²¹. İbni Kuteybe, el-Ma'ârif adlı eserinde, Sa'id b. el-As adlı kişinin Bahreyn ve Umman valiliğini bırakarak Basra'ya gittiğinden bahsetmektedir²². Ancak onun ardından Hiz. Osman'ın buraya kimi atadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Umman'ın yerel tarihi kaynaklarında ise, İbad b. el-Cülendi'nin Hiz. Osman zamanının da Umman'a vali olduğu ve onun bu görevi Hiz. Ali'nin hilafetine kadar devam ettirdiği belirtilmektedir²³.

2. Ali b. Ebu Talib'in Basra Körfezi Bölgesine Atadığı Valiler

¹⁷ Ebu'l-Fida; *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Kahire, 1966, c. 2, s. 65.

¹⁸ Beni Yebu'a ve Malik b. Nuveyre, Bekr b. Vail, Ezd ve Rebiâ kabileleriydi. Bkz; İbn-i Ebul Hadid; *Şerhu Nehe'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965, s. 202-205, Ebu'l-Fida; *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c. 2, s. 65.

¹⁹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 386-395; Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, Bahreyn, 1963, s. 63-64; et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 9, s. 411. Suyuti (Abdurrahman); *Tarihu'l-Hulefâ*, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Kahire, 1952, s. 350-366; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 270-274.

²⁰ İbnu'l-Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*; c. 3, s. 84; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 195.

²¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 223-225; Abdulhalik Bakır; *Hiz. Ali Dönemi*, Ankara, 1991, s. 65.

²² İbni Kuteybe (Muhammed Abdullah b. Müslim); *el-Me'arif*, (Thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1960, s. 269.

²³ Muhammed Emin Abdullah; *Saltanatu'l-Umman*, Umman, 1983, s. 48.

Hız. Osman'ın vefatının ardından Hız. Ali hilafeti devralır almaz, Hız. Osman zamanında atanan bütün valilerin görevlerine son vererek, Hicri 36/657 yılında onların yerine kendi seçtiği valileri tayin etmeye başladı²⁴.

Hız. Ali'ye biat edildiği zaman Bahreyn ve Umman'da kimlerin vali olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Hız. Ali, hilafeti devralınca, Bahreyn ve Yemame'yi Zübeyr b. Avvam'ın, Yemen'i ise Talha b. Ubeydullah'ın idaresine verdi. Ancak Hız. Talha ve Hız. Zübeyr bu tayin işini akrabalık bağıyla ilişkilendirmeleri üzerine, Hız. Ali bu kararından vazgeçerek onları bu valiliklerden azledip ardından Ömer b. Seleme el-Mahzumî'yi Bahreyn'e vali olarak tayin etti²⁵.

Ömer b. Ebî Seleme'nin, Bahreyn'deki valiliği uzun sürmedi ve Hız. Ali Sıffin savaşı dolayısıyla onu kendi yanına çağırıp yerine Numan b. el-Eclân'ı tayin etti. Hız. Ali'nin, Ömer b. Ebî Seleme'yi görevden almasının herhangi bir sebebi yoktu; sadece yapacağı savaş'ta onu yanında görmek istiyordu. Ömer b. Ebî Seleme, halifenin mektubu kendisine ulaşır ulaşmaz hemen Bahreyn'i terkederek onun yanına gitti ve Sıffin savaşı öncesinde yapılan Cemel muharebesinde Hız. Ali'nin yanında yer aldı²⁶.

Yeni vali Numan b. Eclân'ın, haraç mallarını²⁷ kendi hesabına geçirmesi üzerine Bahreynliler bu durumu halifeye şikayet edince, Hız. Ali onu uyaran ve tehdit eden bir mektubu kendisine göndermişti. Hız. Ali bu mektubunda özetle şöyle diyordu; “*Halifeye ihanet etmeye heveslenen, nefsinin ve dinini bazı kötü huylardan temiz kılmayan bir kişi, dünyada kendini ifsad etmiş olur. Üstelik üzerindeki bu ayıp uzun süre kötü ve kalıcı bir iz bırakır. Allaha kork! Çünkü sen iyiliklerle tanınmış bir aşiret'in mensubusun. Hakkında her zaman iyi bir intiba' bırakmaya çalış! Hakkında duyduğum haber gerçek ise, hatanı düzelt! Seninle ilgili iyi niyetimi değiştirme! Haracını topla sonra bana yaz ki, sana emrimi ve görüşümü bildireyim*”²⁸. Bunun üzerine Numan başına gelecek olan şeylerden korkarak, Bahreyn'i terkedip yanındaki haraç mallarıyla birlikte Şam'da bulunan Muaviye'ye sığındı²⁹.

²⁴ et-Taberi (Muhammed b. Cerîr); *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1962, c. 5, s. 161.

²⁵ et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 4, s. 452; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 200.

²⁶ Abdulhalik Bakır; *Hız. Ali Dönemi*, s. 110; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, Beyrut, 1980, c. 2, s. 176; ez-Zehebî; *Siyeru- A'lam en-Nübela*, c. 3, s. 408.

²⁷ Sulh yolu ile Gayr-i Müslim'lerin elinde bırakılan arazinin mahsullerinden veya mallarından muayyen bir miktar alınır. Belirlenen bu miktara “haraç” denilirdi. Haraç, tarım ürünleri yahut nakdî mallar üzerinden belirli miktarlarda veya daha sonra “müzaraa veya muamele” olarak isimlendirilen muayyen hisseler halinde arazi mahsullerinden alınmaktaydı. Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981, s. 271.

²⁸ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 177; Bkz., Abdulhalik Bakır; *Hız. Ali Dönemi*, s. 110.

²⁹ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 201.

Hız. Ali'nin, Numan'dan sonra boşalan Bahreyn valiliğine kimi tayin ettiği, Halife b. Hayyât'ın eserinde görölüyor. Halife b. Hayyât, Bahreyn'e atanan valileri, Ömer b. Seleme, Nu'man b. 'Aclan ve Kudâme b. 'Aclan el-Ensârî olarak sıralamaktadır³⁰. Buradan anlaşılıyor ki Nu'man'ın buradaki valiliğini terketmesinin ardından bu göreve Kudâme getirilmişti. Bu iki kişi arasındaki isim benzerliği ise bunların belki de iki kardeş olduğuna bir işarettir.

Tâberi ise bu olaydan sonra Hız. Ali'nin buraya herhangi bir yönetici atamadığını ve burayı, Yemen'de vali olarak bulunan Ubeydullah b. Abbas'ın idaresi altına verdiğini rivayet etmektedir.³¹

38/659 yılına gelindiğinde, Kûfe'de isyan eden Hureyt b. Rařit en-Naci el-Hâricî adındaki kişi, beraberindeki üçyüz kişilik grupla, Kûfe'de bir çok insanı öldürdü. Bunun üzerine Kûfe ehli bu isyana karşı biraraya gelerek, Hureyt'i ve yanındakileri Kûfe'den çıkarmayı başardı. Hureyt, kendisini bu durumdan zor kurtararak önce Basra'ya uğrayıp buradaki hazineyi soymuş ve ardından da Bahreyn'e ulaşmıştı. Asıl niyeti Umman'da kalmak olan Hureyt, Bahreyn'de de aynı şekilde hazineyi soyarak, Umman'a gitti³².

Bu hareketin temel hüviyetini, Hureyt'in yapmış olduğu işlerden takiple anlayabiliyoruz. Hureyt, Basra ve Bahreyn'deki Beytu'l-Mal'ı soyduktan sonra Umman'a gidip oradaki Haricî³³ fırkalarıyla ilişkiye geçmişti. Çünkü o dönemde Umman, Haricî fırkalarının ana merkeziydi³⁴. Nitekim Hureyt'in, Hız. Ali ile olan diyologları onun Haricî olduğuna işaret etmektedir. O, Hız. Ali'ye, "Vallahi ey Ali, senin emrine itaat etmeyeceğim ve arkanda namaz kılmayacağım ve yarın senden ayrılacağım" demişti. Bunun üzerine Hız. Ali ona cevaben, "O zaman annen seni yitirir ve Rabbine asi

³⁰ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 48.

³¹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 5, s. 155.

³²İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 485; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 194-195.

³³ Haricilik; Bu fırka, Hız. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen sınıf savaşı sırasında ortaya çıkmıştı. Bunlar önce Hız. Ali'yi hakem tayinine ve belirli bir hakemi kabul etmeye zorladıkları halde, daha sonra hakeme baş vurmamayı büyük bir hata ve suç saydılar. Çünkü onlara göre Hız. Ali hakeme baş vurma ile küfre girmişti. Nitekim kendileride bu sebeple kafir olduklarını ve tevbe ederek yeniden İslam'a girdiklerini sanıyorlardı. Neticede bazı bedevi çöl kabileleri bunların arkasına takılarak "Hüküm ancak Allahındır" sözünü kendilerine slogan yaparak bu işi Hız. Ali ile savaşmaya kadar götürmüşlerdir. Bu gruba tabi olanların en belirgin özelliği ihlas ve samimiyetti. Ancak ne var ki bu samimiyet sadece belli bir noktaya ve hedefe tabi olmanın ötesine geçememiş ve yüzeysel kalmıştır. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (Çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytakin), İstanbul, 1983, s. 71-76, Bkz; Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, s. 101-103.

³⁴ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 194-195.

olarak, vermiş olduğun sözü bozup ancak kendine zarar vermiş olursun” demişti³⁵.

Hureyt, Umman’da büyük bir askerî güç oluşturmuş ve bu kuvvetlerin çoğunluğu Benî Nâciye kabilesi, halifeye sadaka vermeyen gruplar ile yeni İslam’a girmiş olan Hristiyanlardan oluşuyordu. Hz. Ali’nin Umman valisi el-Huluv b. Avfan el-Ezdî, bunlara karşı cephe alarak mücadeleye girişti. Ancak Hureyt, çıkarttığı isyanda valiyi öldürerek, Benî Nâciye kabilesini dinden döndürdü. Bu gelişme üzerine Hz. Ali, Makal b. Kays el-Reyyahî’yi³⁶ hazırlamış olduğu orduyla birlikte buraya göndererek onlarla savaşın yok etmesini istedi. Hz. Ali bu komutanla birlikte Ummanlılara okunmak üzere bir de mektup yolladı. Bu mektubunda özetle; dinden dönenleri, Hristiyanları ve Müslüman olduğunu idda edenleri tekrar İslam’a ve onun emirlerine uymaya davet ediyor, ayrıca onları hayinlerden olmamaları konusunda uyarıyordu. Bütün bu uyarılara rağmen şayet eski durumlarında diretecek olurlarsa onlarla savaşacağını ifade ediyordu. Makal’in, Hz. Ali’nin kendisine vermiş olduğu mektubu Ummanlılara okuması, onlar üzerinde büyük bir tesir oluşturmuş ve kendilerine verilen emanı kabul ederek, Hureyt ve ashabını terketmişlerdi. Makal b. Kays, daha sonradan ordusuna hitaben yapmış olduğu konuşmada “sizler İslam’dan dönen insanlar ile savaşacaksınız, onlar halifeye ettikleri biatı bozdular ve zekat vermeyi reddettiler, sizden bugün her kim öldürülürse mükaafatı cennet olacaktır” diyerek ordusunu gayrete getirmiş ve yapılan savaşta Hureyt başta olmak üzere birçok isyancı öldürülmüş ve savaşın ardından, Benî Nâciye ve irtidat edenlerin kadın ve çocukları esir alınmıştır³⁷.

Hz. Ali’nin Erdeşir’deki³⁸ valisi Muskala b. Hubeyre eş-Şeybanî bu esirlerin satılmasını üstlenerek bunlara 500.000 dirhem değer biçti. Ancak esirleri satarak bu paranın 200.000 dirhemini hazineye gönderen Muskala, geri kalanını ödeyemeyince kendisine verilecek cezadan korkarak Şam’a, Muaviye’nin yanına kaçtı. Hz. Ali, bu kaçış haberini alınca onun evinin yıkılmasını emretmiştir³⁹.

Hz. Ali’nin körfez bölgesiyle ilişkileri oldukça iyi olup özellikle de Bahreyn’den olan Abdu’l-Kays ve Rebiâ kabileleriyle aralarında çok sıkı bir bağ bulunuyordu. Bunlar Hz. Ali ile birlikte başta Sıffin olmak üzere Cemel

³⁵ et-Taberi; *Târîhu’l’Umem ve’l-Mulûk*, c. 6, s. 66; İbnu’l-Esir; *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. 3, s. 182.

³⁶ Halife b. Hayyât; *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 245.

³⁷ İbn Kesir; *El-Bidaye ve’n-Nihaye*, c. 7, s. 496-497; et-Taberi; *Târîhu’l’Umem ve’l-Mulûk*, c. 6, s. 74.

³⁸ Erdeşir; Arap Haliç’inin doğu sahili boyunca uzanmakta olup, Şirvan, Cur, Siraf, Feyruz gibi şehirlerin dahil olduğu, Fars ülkesinde ki önemli yerleşim yerlerinden biridir. Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu’l-Büldân*, c. 1, s. 146.

³⁹ İbn Kesir; *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, c. 7, s. 484-486; el-Yakubi; *Târîhu’l-Ya’kubî*, c. 2, s. 195; İbnu’l-Esir; *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. 3, s. 183.

ve Nehravan savaşlarına katılmışlardı. Abdu'l-Kays kabilesinden olan Saham ailesinin liderleri, Reşit el-Hecerî (Bahreyn'in Hecer şehrinde) ve Haris b. Murre gibi şahıslar Hz. Ali'nin yanında yer almaktaydılar⁴⁰.

Hz. Ali'nin, Cemel savaşı ardından bu kabilelere o kadar güveni artmıştı ki, Abdu'l-Kays kabilesinden olan kırk kadına, erkek elbisesi giydirip kılıç kuşatarak, onları Hz. Aişe ile birlikte Medine'ye göndermiştir. Hz. Aişe bunların kadın olduğunu ancak Medine'ye varınca öğrenmiş ve ardından Allah'a şükür secdesi yaparak Hz. Ali'yi övmüştür⁴¹. Bahreyn halkının Hz. Ali taraftarlığı, onun vefatının ardından da devam etti. Abdu'l-Kays kabilesinin büyüklerinden ve şeyhlerinden biri olan Mesma' b. Abdulmelik⁴², imam Cafer es-Sadık'ın en yakınlarından biri olarak ondan bir çok hadis-i şerif nakletmiştir⁴³.

Bahreynlilerin Şii olması iki sebebe dayanmaktaydı. Birincisi, Bahreyn'e atanan valilerin Hz. Ali taraftarı oluşu (Eban b. Sait, Ömer b. Ebî Seleme, Mabet b. el-Abbas gibi) ve burada onun lehine faaliyetlerde bulunmuş olmalarıydı. İkincisi ise Abdu'l-Kays ve Rebiâ gibi kabilelerin, Hz. Ali'nin yapmış olduğu Cemel (656), Sıffin (657), Nehravan (658) gibi savaşlarda onun yanında yer almaları ve onu desteklemeleri idi. Bu iki etken, Bahreyn'deki Şiiliğin arkasında yatan en önemli sebeplerdendir. Arap dünyasının günümüzde dahi Şîî nüfusunun çoğunluğunu özellikle Bahreyn ve Haliç sahilindeki (Kuveyt, Umman) ülkeler oluşturmaktadır ki bu geçmişten gelen birikimin bir sonucudur. Ancak nevar ki Hz. Ali döneminde dahi Haliç mıntıkası şirkten tamamen temizlenememiş ve bazı bölgelerde putperestler ve Mecûsî gruplar varlıklarını devam ettirmişlerdir. İlk Dört Halife (Hulefâi Râşidîn) ve sonraki dönemlerde, ticarî yapısının yanı sıra, askerî açıdan da en önemli stratejik noktalardan biri olan Basra Körfezi, doğuya yapılan fetihlerde İslam ordusunun hareket merkezi oldu⁴⁴.

3. Muaviye b. Ebu Sufyan'ın Körfez Siyaseti

İslam ordusunun ilk dört halife (Hulefâi Râşidîn) döneminde ulaşılmış olduğu bütün topraklar (Basra Körfezi'ndeki bölgeler dahil olmak üzere) Muaviye b. Ebû Süfyan ile Hz. Hasan arasında yapılan antlaşmanın ardından Emevî devletine boyun eğdi. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın hilafeti

⁴⁰ İbn Kesir; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 409-416; Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, s. 56-57.

⁴¹ el-Mesudi; *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, Beyrut, 1973, c. 2, s. 375; İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 398.

⁴² Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 355.

⁴³ Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, s. 56.

⁴⁴ El-Belazuri; *Futuhul Buldan*, s. 364-400, 629-650; Halife b. Hayyat; *Tarihu Halife b. Hayyat*, s. 253-279; Yakut el- Hamevi; *el- Mucemu'l Büldân*, c. 1, s. 178; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercümesi*, c. 3, s. 71-92.

sırasında, Irâk eyalet olup bu eyalete başta Basra olmak üzere, Basra körfezi mıntıkası (batı ve doğu kıyılarıyla birlikte), Hind (Hindistan) ve Sind bölgeleri (Pakistan)⁴⁵, Horosan⁴⁶, Mavereünnehr beldeleri⁴⁷, Ahvaz⁴⁸, Irâk-ı Acem denilen yerler ve Irâk-ı Arabî⁴⁹ ve Babil⁵⁰ denilen denilen bütün topraklar bağlıydı ve bunların herbiri bu dönemdeki idarî bölgelerdi⁵¹.

Yapmış olduğumuz araştırmada Bahreyn, Yemame ve Umman'ın idari açıdan Basra vilayetine bağlı olduğu ve Bahreyn ile Umman'a vali tayininin de yine buradan yapıldığı anlaşılmaktadır⁵². Özellikle Muaviye'nin buraya vali ve vergi toplayıcılarını tayin ettirirken belli bir siyaset takip ettiği ve bilinen yakın akrabalarının yanı sıra idarî kabiliyetine güvenmiş olduğu Müslüman kimseleri atadığı bilinmektedir. 41/662 yılında, kardeşi olan Utbe b. Ebî Sufyan'ı Basra'ya vali olarak atadı ancak Utbe, özür beyan ederek bu göreve gitmedi. Bunun üzerine Muaviye bu bölgeye vali olarak Abdullah b. Amr'ı tayin etti⁵³. Abdullah b. Amr, Muaviye'nin oğlu Yezid'in kayın pederiydi ve bu yakınlığı onun Basra valiliğine getirilmesinde etkili oldu. Amr'in, valiliği sırasında yetkilerinin sadece Basray'la kısıtlı olduğunu ve kendisine idari açıdan bağlı bulunan Bahreyn ve Umman işlerine karışamayarak basiretsiz kaldığını ve Basra'daki fesatın ve karışıklıkların arttığını görmekteyiz⁵⁴. Amr'ın etkisizliği ve kudretsizliği üzerine Muaviye 45/666 yılında onu valilikten azlederek bu sıkıntılı vilayete karşı koyabilecek kudretli bir vali aramaya koyuldu. Neticede Hâris b. Abbduallah el-Ezdî bu göreve atandı ancak dört ay gibi kısa bir süre içinde onunda basiretsizliği anlaşılınca bu görevden azl edilerek onun yerine Hicri 45/666 yılında Ziyad

⁴⁵ Hindistan, Kirman ve Sicistan arasında kalan topraklardır. Bkz; Yakut el- Hamevi; *el- Mucemu' l Büldân*, c. 2, s. 267.

⁴⁶ İran'ın kuzeydoğusunda yer alan geniş coğrafi bölgeye verilen addır. Bkz; Osman Çetin, "Horasan", *T.D.V.İ.A.*, c. 18, s. 234.

⁴⁷ Orta Asyadaki Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) nehirleri arasındaki, (Buhara, Semerkant, Kaş, Taşkent gibi birçok şehrin yer aldığı) bölgeye verilen addır. Bkz; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehr", *T.D.V.İ.A.*, c. 28, s. 180.

⁴⁸ Güneybatı İran'da Huzistan Eyaleti'nin merkezidir. Bkz; Mustafa L. Bilge, "Ahvaz", *T.D.V.İ.A.*, c. 2, s. 192..

⁴⁹ Irak'taki selçuklu hakimiyeti ile birlikte Cibâl bölgesi Irâk-ı Acem, Irak olarak bilinen Mezapotamya (sevâd) ise Irâk-ı Arab tabiiyle anılmaya başlandı. Bkz; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Irâk", *T.D.V.İ.A.*, c. 19, s. 86.

⁵⁰ Eski Mezopotamyanın en büyük ve en ünlü şehridir. Bkz; Sargon Erden, "Babil", *T.D.V.İ.A.*, c. 4, s. 392.

⁵¹ İbnu'l-Esir; *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 222; Ebu'l-Fida; *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*; c. 2, s. 99-100.

⁵² Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 252-253, et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 97-98.

⁵³ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 252, et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 98.

⁵⁴ ez-Zehebi; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 3, s. 304.

b. Ebîh⁵⁵ vali olarak atandı. Haris'in valilikten azli onu oldukça etkilemişti⁵⁶. Ziyad b. Ebîh'in valiliğe getiriliş tarihi hakkında tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı tarihçiler bunu 44/665. yıl, bazıları ise 45/666 yıl olarak belirtmektedirler⁵⁷.

Muaviye daha sonra Bahreyn, Umman ve Sind bölgesini Basra vilayetine tabi kıldı⁵⁸. Ziyad b. Ebîh'in Basra'ya gelmesiyle birlikte buradaki kabileler ona isyan ederek valiliğini kabul etmediler. Basralılar, Yezid b. Bâhilî (Hutam) önderliğinde 46/667 yılında isyan ettiler. ancak Ziyad onların bu isyanını bastırarak Hutam'ı Bahreyn'e sürdü. Ancak ne varki Hutam burada da rahat durmayıp isyan etti. Neticede Ziyad b. Ebîh onu öldürerek bu isyana son verdi⁵⁹. Muaviye döneminde, Ziyad b. Ebîh'in valiliği sırasında, Bahreyn'e kimin görevli olarak atandığı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur ancak Belâzûrî, Muaviye'nin buraya Mervan b. Hakem'i tayin ettiğini yazmaktadır; fakat tarihini vermemektedir⁶⁰. Mervan'ın buraya tayin edilmeden önce 43/664 yılında Medine'de vali olduğunu görmekteyiz⁶¹. Şayet yukarıda verdiğimiz bu bilgi doğruysa Mervan'ın, Bahreyn'deki valiliğinin başlangıcı Hicri 43 veya 45/664-666) senesi olmalıdır. Çünkü Medine'deki görevinden azledilir edilmez oraya gitmiş olması gerekir. Bu dönemde Abdullah b. Amr Basra valisiydi, Muaviye, Bahreyn ve Umman'a vali tayin etme yetkisini ona vermemişti. Bu yüzden onun Medine'deki görevinden azlinin ardından Bahreyn'e vali tayin edilmesi daha doğru olsa gerektir. Muaviye b. Ebu Süfyan dönemiyle ilgili olan kaynaklarda Umman ile Dımaşk arasında herhangi bir ilişkinin olduğunu gösteren (valilerin tayini azli veya onların isimleriyle ilgili) bir bilgi mevcut değildir. Bu dönemde Umman'la ilgili herhangi bir bilgiye rastalanamayışı, Emevilerin o bölgede nüfuzlarının olmadığına veya buradaki gelişmelerin Emevilerin istediği şekilde yürüdüğüne bir kanıt

⁵⁵ Aslında Hz. Ali tarafı olan Ziyad b. Ebîh, Hz. Ali şehit edildiği zaman İran'da vali olarak bulunuyordu. Daha sonradan Muaviye'nin tarafına geçerek 666 yılında muvaiye tarafından Basra valiliğine getirildi. İrfan Aycan, İbrahim Sarıcan; Emeviler, Ankara, 1993, s. 10-15. Ayrıca Bkz; Muhammed el-Hudari, "Emeviler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, İstanbul, 1992, s. 289-290.

⁵⁶ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 123.

⁵⁷ İbnu'l-Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 222; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 254; Muhammed Halid Salim; *Cezîretu'l-Feyleke Lemahatu't-Tarihiyye ve'l-İctimaiyye*, Kuveyt, 1980, s. 37.

⁵⁸ İbnu'l-Esir; *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 223.

⁵⁹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 129.

⁶⁰ el-Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşrâf*, (Tahkik. Muhammed Hamidullah) c. II, Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1959. c. 5, s. 126.

⁶¹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 98-121.

olabilir. Zira Umman tarihi hakkında yazan tarihçilere göre Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Emevilerin burada herhangi bir nüfuzları yoktu⁶².

Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Basra körfezine genel olarak baktığımızda sükûnet hakimdir. Çünkü Basra valisi Ziyad b. Ebîh bu bölgelerde sukûneti sağlamayı başarmıştır. Abdullah b. Amr döneminde varolan anarşiye son vererek sadece Basra'da olan sorunları çözmekle kalmamıştır. Irak'a idari açıdan bağlı olan diğer bölgelere de (Sicistan, Horasan, Basra Körfezi) istikrar getirdi⁶³. Ziyad'ın gücünü ve muafakiyetini; "Eğer benimle Horasan arasında bir dağ kaybolsa onu alanı bilirim" sözünden gayet iyi anlayabiliriz. Halbuki, Horasan bölgesi Basra'dan uzak, Basra körfezi ise çok daha yakındır. Ziyad b. Ebîh'in büyük bir siyasî ihtirası bulunmaktaydı. Onun bu ihtirasını Muaviye'ye şöylediği "Ben Irak'ın kuzeyini ve doğu tarafını zabtettim" sözünden anlamaktayız. Muaviye bu söz üzerine, Ziyad'ın ne istediğini anlayarak, Yemâme ile etrafını içine alan Aruz bölgesini (Bahreyn, Yemame, Irak ile Cezîretu'l-Fıratîye'yi içine alan bölge) onun emrine verdi. Ardından Hicaz'ın idaresi de Ziyad'ın emri altına verildi⁶⁴.

Bahreyn ve Yemame doğrudan Muaviye'ye bağlı olan bir valilikle idare ediliyordu. Bunun delili ise bu bölgelerin yıllık 15.000 dirhem olan haracının Dımaşk'a gönderilmesi⁶⁵.

İstikrar ve sükunetin Haliç mıntıkası üzerinde yerleşmesi Muaviye'ye bu bölgelerden yararlanabilmesi ve devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yeni imkanlar doğurdu. Muaviye 50/670 yılında, Basra körfezi sahillerinde yerleşmiş olan Hindistan kökenli Zut⁶⁶ kabilesinin belli bir kısmını Şam sahillerini korumaları için kendisine gönderilmelerini istedi. Bu kabile mensupları oraya ulaştıklarında ise bunları Antakya'ya yerleştirdi⁶⁷.

Ziyad b. Ebîh, 53/673 yılına kadar Basra'da ve buraya bağlı olan bölgelerde, vali olarak yaşamını sürdürdü. Ziyad'ın ölümüyle (673) birlikte Muaviye b. Ebî Süfyan, Basra'ya vali olarak Sumre b. Cundub'u atadı. Ancak onun valiliği bir rivayete göre 18 ay bir rivayete göre ise 6 ay sürmüştü ve Muaviye onu azlederek yerine Abdullah b. Amr b. Gaylan'ı getirmişti. Ardından onu da çok kısa bir süre sonra azlederek Hicri 55/675 yılında

⁶² Renaut B.A; *Out Times Of Genaral History For Easten Students*, Londra, 1909, s. 205.

⁶³ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 254-260.

⁶⁴ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 126.

⁶⁵ el-Yakubi; *Tarihul Yakubi*, c. 2, s. 233.

⁶⁶ Zut kabilesinin ilk vatanlarının Sind bölgesi olduğu bilinmektedir. Bkz; el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 542-543.

⁶⁷ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 545; el-Mesudi; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938, s. 307.

Ubeydullah b. Ziyad'ı getirdi⁶⁸. Bu azil ve atamalar sırasında ise Bahreyn'de kimin vali olarak bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir⁶⁹. Bu bölgedeki durum Muaviye b. Ebî Süfyan'ın ölüm tarihi olan 59/679 yılına kadar devam etti⁷⁰.

4. Yezid b. Muaviye'nin Körfez Siyaseti

Körfez bölgesinin Yezid döneminde ne tür bir sistemle hilafet merkezi olan Dımaşk'a bağlandığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu durumun sebebi; İslam şehirlerinde olan siyasî karışıklıklar ve Yezid'in, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr gibi muhalifleriyle uğraşmasıydı. Nitekim Abdullah b. Zübeyr'in isyanı, Abdulmelik b. Mervan (65-86/685-705) dönemine kadar devam edecekti⁷¹.

Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad bu sırada Körfez bölgesinde sukuneti sağlayıp, Bahreyn ile Umman'a isimlerini ve tayin tarihlerini bilmediğimiz görevliler atadı⁷².

Bahreynliler, Ali b. Ebi Talib ve Ehl-i Beyt taraftarlığıyla bilinmekteydi. Özellikle Abdu'l-Kays ve Rebiâ kabileleri Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarına katıldılar⁷³. Abdu'l-Kays kabilesinden bir kısmının ise Basra'da yaşadığını görmekteyiz. Bunlar, Hz. Hüseyin'in, Yezid'e karşı isyan etmesi esnasında Hz. Hüseyin ile birlikte hareket ettiler. Taberî; Basra'da yaşayan ve Abdu'l-Kays kabilesine mensup olan Mariye adlı bir kadının evinde gizli toplantılar yapıldığını ve bu toplantılara katılan Yezid b. Nubeyd ve oğulları Abdullah ve Ubeydullah'ın, Ebdah denilen yerde Hz. Hüseyin'e katılarak aşure günü onunla birlikte şehit olduklarını zikretmektedir⁷⁴. Tıpkı Bahreyn ve Basra'da olduğu gibi Kufe şehri de Emevi yönetimine karşı baş kaldırılmanın ve muhalefetin en sert olduğu yerlerden biriydi. Halife Yezid, Basra valisi olan Ubeydullah b. Ziyad'a, Kufe'de bulunan Hz. Hüseyin taraftarlarını ve sempatizanlarını, Bahreyn'de yer alan Zarâ'ya⁷⁵ sürmesini emretti. Muhaliflerin Bahreyn tarafına sürülmesi Yezid b. Muaviye döneminde bu bölgenin Emevi idaresine boyun eğdiğini göstermektedir. Ancak kaynaklarda Yezid b. Muaviye yönetimi ile Bahreyn arasındaki ilişkiye ait herhangi bir bilgi veya buraya atanan görevlilerin isimleri veya tayin tarihleri hakkında bir bilgi

⁶⁸ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 269-275.

⁶⁹ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 192.

⁷⁰ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 278; et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 164.

⁷¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 317-327; İbn Kesir; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 8, s. 356-368.

⁷² et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 180.

⁷³ et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 168.

⁷⁴ et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 198.

⁷⁵ Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu'l-Bıldân*, c. 3, s. 126.

yoktur. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilere dair şöyle bir bilgi mevcuttur: Yezid'in ordusu, Medine'ye girip (683) buradaki isyanları bastırdıktan sonra Bahreyn halkından olan dört yüz kişilik bir ticaret grubu bulmuştur ki bunlar özellikle baharat ticaretiyle uğraşıyorlardı. Medine halkı bunları Yezid'in ordusuna karşı savaşmaları için zorlamış ve bunlar istemeyerek de olsa bu savaşa katılmışlardı. Denilmektedir ki bu grup kendilerine verilen sancakla birlikte savaşa iştirak etmiş ancak daha sonra savaştan çekilerek sancaklarını olduğu gibi bırakmışlardı. Yezid'in ordusu Medinelilere üstünlük sağlayıp ordu komutanı olan Muslim b. Ukbe, bırakılan bu sancağın kime ait olduğunu sorunca, beraberindekiler onun Bahreynli ticaret grubuna ait olduğunu belirtmişlerdi⁷⁶. Bahreynlilerin bu savaşa katıldıklarını öğrenen Yezid b. Muaviye bunun üzerine, onlardan 400.000 dirhem para cezası talep etmiştir⁷⁷. Kısacası, Medine ile Bahreyn arasında Hz. Peygamber döneminden itibaren devam eden ticari ilişkinin aynen sürdüğünü gösteren bu olaydan başka herhangi bir bilgi yoktur⁷⁸.

SONUÇ

Basra Körfezi, Irak başta olmak üzere, Hulefâ-i Râşidîn döneminin sonlarında ve Emeviler zamanında oldukça karmaşık bir hale büründü. Emeviler, buradaki hareketleri ve isyanları bastırmak için bir çok yaptırım uygulamak zorunda kaldılar. Emevilerin bu bölgede yapmış olduğu icratların başında, Haliç mıntıkasının kontrolünü tek merkezden sağlayabilmek için Basra valisinin idaresi altına vermek oldu. Buraya merkeze gönülden bağlı olup, oldukça acımasız ve disiplinli olan valiler atandı⁷⁹. Emeviler hernekadar kendi içlerindeki hareketlerle uğraşmış olsalar da İslam futuhatını sürdürmüş ve İslamiyeti Arap Yarımadası'nın dışına çıkararak yaymayı başarmışlardı. Emeviler döneminde doğuda ve batıda büyük fetihlere imza atılmış ve özellikle Basra ile Kufe arasında önemli askeri merkezler oluşturularak⁸⁰, Müslümanların doğuya yaptığı fetihlerde bu tampon bölgeler önemli bir köprü görevi görmüşlerdi. Bu fetihlerde ise Bahreyn, Umman, Yemen, Irak mıntıklarında yaşayan bir çok kabilenin desteği alınmıştı⁸¹. Bu dönemdeki Irak valileri, diğer Haliç bölgelerinden de sorumlu olup bu bölgelerde meydana gelecek olayları kontrol altına almak,

⁷⁶ Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu'l-Büldân*, c. 2, s. 432.

⁷⁷ el Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşraf*, c. 4, s. 43.

⁷⁸ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 122-123; el-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 113-125 ; El Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşraf*, c. 2, s. 171.

⁷⁹ İbnu Abdurabih; *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1949, c. 1, s. 142; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 356; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 273.

⁸⁰ el-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 394-403.

⁸¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 354-357; et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 7, s. 183; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c.2, s. 273.

savaş için buralardan ordu tesis etmek gibi yükümlüklere sahiplerdi⁸². Özellikle, Bahreyn, Umman ve Yemen'den bir çok kabile, Irak'a giderek Emevilerin fetih hareketlerine katılmışlardı. Nitekim gerek Hulefa-i Raşidîn gerekse Emevi ve Abbasiler döneminde Körfez bölgesinde çıkan isyanlar karşısında gösterilen acizlik ve güçsüzlük, İslam toprakları içinde bir çok farklı görüşün (Şia, Haricilik vb...) doğmasına sebep oldu. Böylece İslam toprakları içinde, ciddi farklı siyasî oluşumlar ortaya çıktı. Tüm bunların neticesinde İslam alemi için siyasî birliği temsil eden hilafetin zarar görmesine engel olunamadı.

BİBLİYOGRAFYA

ADEVÎ, İbrahim Ahmet; *Ed Devletul İslamiyye ve İmparatoriyetul Rum*, Kahire, 1958.

ABDULLAH, Muhammed Emin; *Saltanatu'l-Umman*, Umman, 1983.

İBN ABDİRABİH (Ahmed Bin Muhammed); *el-İkdu'l-Ferîd*, c. I-IX, Beyrut, 1949.

EBUL A'LA, Mahmut Taha; *Coğrafiyatul Alemül İslamiyyi*, Kahire, 1968.

BAKIR, Abdulhalik; *Hiz. Ali Dönemi*, Ankara, 1991.

el-BELÂZURÎ (Ahmet b. Yahya b. Cabir); *Fütûhu'l-Buldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.

el-BELAZURÎ; *Ensâb'ul-Eşrâf*, (Tahkik. Muhammed Hamidullah), Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1959.

BEHÇET, Mahmud; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, Bahreyn, 1963.

BİLGE, Mustafa, "Ahvaz", *T.D.V.İ.A*, c. 2, s. 192.

CEVDET, Ahmet; *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (Thk. Mahir İz) c. 3, Ankara, 1985

CHARLES, M. Daugthy; *Wanderings in ARebiâ*, Londra, 1926.

ÇETİN, Osman, "Horasan", *T.D.V.İ.A*, c. 18, s. 234.

ERDEN, Sargon, "Babil", *T.D.V.İ.A*, c. 4, s. 392.

İBNUL ESİR; *El-Kâmil fi't-Tarih*, Dar'ul Fikr, Beyrut, 1978.

EBU'L FİDA (İsmail b. Ali); *El-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Kahire, 1966.

HALİFE B. HAYYAT; *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001.

⁸² el-Makdisi; *el-Bed' ve't-Tarih*, Mısır, (Trz), c. 5, s. 183.

- HAMEVÎ, Yakut el-; *el-Mucemu'l-Büldân*, Beyrut, 1985.
- HAMİDULLAH, Muhammed; *Hiz. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, 1990, s. 86-102.
- İBN HAVKAL; *Kitabu Sureti'l-Arz*, Beyrut, 1965.
- EL-HUDARÎ, Muhammed; "Hulefâi Râşidîn Devri", *D.G.B.İ.T*, c. 2, İstanbul, 1992.
- HUZAYYİN, Suleyman; *AREbiân and the far East*, Kahire, 1942.
- el-İSTAHİRÎ (Ebu İshak İbrahim b. Muhammed); *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru'l-İlm, Mısır, 1961.
- İBN EBUL HADİD; *Şerhu Nehc'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965.
- İBN KESİR (İsmail b. Ömer b. Kesir); *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Thk. Ahmed Ebu Mulhem), Dâr-ül-Kütüb-il İlmiye, c. I-V, Beyrut, 1983.
- İBN KESİR; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), c. I-VII, İstanbul, 1994.
- İBN KUTEYBE (Muhammed Abdullah b. Müslim); *el-Me'arif*, (Thk. Servet Ukkâş), Kahire, 1960.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "İrâk", *T.D.V.İ.A*, c. 19, s. 86.
- el-MAKDİSÎ; *el-Bed' ve't-Tarih*, c.V, Mısır, (Trz.).
- el-MES'UDÎ (Ali b. Hüseyin); *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, c. I-II, Beyrut, 1973.
- el-MES'UDÎ; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Mâverâünnehir", *T.D.V.İ.A*, c. 28, s. 180.
- RENAUT, B.A; *Out Times Of Genaral History For Easten Students*, Londra, 1909.
- İBN SA'D; *et-Tabakatu'l Kübrâ*, Beyrut, 1957.
- Es-SALİH, Suphi, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981.
- SALİM, Muhammed Halid; *Cezîretü'l-Feyleke Lemahatu't-Tarihiyye ve'l-İctimaiyye*, Kuveyt, 1980.
- SUYUTÎ (Abdurrahman); *Tarihu'l-Hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Kahire, 1952.
- ŞAKİR, Muhammed; *Tarihu'l Halici'l-Arabî*, Umman, 2003, s. 33.

Et- TABERÎ (Muhammed b. Cerîr); *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. I-IX, Beyrut, 1962.

Et-TABERÎ; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, İstanbul, 1983.

T. WILSON, Arnold; *The Persian Gulf*, Londra, 1959.

TONSEND, John; *Oman The Making of Modern State*, Londra, 1975.

el-YA'KUBÎ (Ahmed b. Ebi Yakup); *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. II-VI, Beyrut, 1980.

el-ZEHEBÎ; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Beyrut, 1982.

ZEHRA, Muhammed, *İslamda Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (Çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin), İstanbul, 1983.

The Political Structure At Basra Gulf İn The Period Of Ali b. Ebu Talib And Yezid b. Muaviye

The Persian Gulf, which forms the northeastern part of the Arabian Peninsula, was regarded as a bridge linking the east and the west as well as being an important trade center due to its location. The Gulf geography, which appealed the civilizations and whetted their appetite in every period of history because of this strategic importance, has been an important field on which the first civilizations were established and great political and social developments took place since the oldest ages. In the period of time which is the subject of our study, the Persian Gulf Zone that had a great power in economic terms as well as its military importance provided the delivery of the goods coming from the Far East to Europe as one of the important commercial areas of the world that day. The residents of the Gulf gained a lot from this trade. However, the rebellions against the central administration became inevitable as this prosperous life provided to the region by trade came together with the cosmopolitan structure consisted of different elements in the region and tribalism system. Because, as the prospering local community did not need the State anymore acted independently. Thus, the ideas of the Arab tribes in the Gulf region (Beni Yerbua ve Malik b. Nuveyre, Bekr b. Vail, Ezd ve Rebiâ...) about not giving alms and charity continued in the period of the Abbasids as well as in the periods of Hulefâ-i Râşidîn and the Umayyads. And this situation caused them rebel against the central administration at every turn. The appointment of the strong, disciplined and sometimes ruthless governors was essential for the solution of the problems, provision of the order and the commercial activities to be continued in the region. Because, the provision of the peace and order in this region could be possible thanks to the authoritarian attitude of the governors.

In the period of time subject to our study, Hz. Ali b. Ebû Talib appointed the governors that he had chosen to the Gulf region, İraqî became a state under the caliphate of Muaviye b. Ebû Süfyan, and Basra being in the first place, the Persian Gulf Zone, India, the province of Sind(Pakistani), Khorasan, Transoxania, Ahvaz and Babylon were all dependent on this state and each was a county in this period. And it is known that especially Muaviye followed a certain policy in administering governors to this place and that he appointed Muslims with administrative ability as well as his known close relatives.

But, there is not any information about the system with which the Gulf region was connected to the center of the Caliphate, Dimask in the period of Yezid b. Muaviye. And the reason of this situation is the political

turmoil in the Islamic cities and Yezid's struggle with the opponents like Hz. Hüseyin and Abdullah b. Zübeyr. However Ubeydullah b. Ziyad, the governor of Basra, provided tranquility in part in Gulf region during this period, and he appointed officers to Bahrain and Oman the names and assignment dates of whom are not known.